

Адукацыя і Выхаванне

У нумары:

Сталічная адукацыя: СШ № 199
святкуе юбілей Пімена Панчанкі

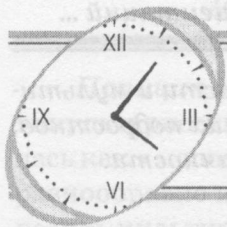
Мова і сацыяльна значымыя
каштоўнасці сучаснай моладзі

Канфлікты ў сучаснай школе:
іх успрыманне і ацэнка педагогамі

Работа з сям'ёй па прывіцці дзіцяці
цікавасці да чытання

Народна-выхаваўчыя вытокі
этыка-педагагічнай думкі Беларусі
ў X–XVIII стагоддзях

10 • 2012

Народна-выхаваўчыя вытокі этыка-педагагічнай думкі Беларусі ў X–XVIII стагоддзях

В. С. Болбас

У артыкуле абгрунтоўваецца думка аб вызначальным уплыве ідэй народнай педагогікі беларусаў на генезіс этыка-педагагічнай думкі Беларусі ў X–XVIII стагоддзях, дзякуючы чаму разам з апорай на агульначалавечыя маральныя каштоўнасці фарміраваліся яе нацыянальныя адметнасці.

This article grounds the thought of distinctive influence of the ideas of Belarusians' folk pedagogy on the development of ethics and pedagogical thought of Belarus in X–XVIII centuries. Thanks to that influence and general human moral values its national peculiarity had been formed.

Ключавыя словы: народная педагогіка, этнапедагогіка, этыка-педагагічная думка, маральнае выхаванне, фальклор, маральна-выхаваўчы вопыт, парэміі, народна-выхаваўчыя погляды.

Key words: folk pedagogy, ethnic pedagogy, ethics and pedagogical thought, moral upbringing, folklore, moral and educational experience, phraseological units, folk and educational views.

Пільныя патрэбы сучаснага маральна-духоўнага ўдасканалення асобы і грамадства скіроўваюць увагу на асэнсаванне і выкарыстанне этыка-педагагічнай спадчыны мінулага, якая адлюстроўвае сацыяльныя каштоўнасці, непадуладныя часу і яго асаблівасцям, і таму прадвызначае вартасныя арыентацыі перспектывы жыццёвага ўладкавання. Выяўленне дэтэрмінантаў генезісу маральна-выхаваўчых ідэй нашых продкаў дапамагае вызначэнню эфектыўнасці ўплыву знешніх і ўнутраных фактараў фарміравання маральнай культуры ў сучаснасці і будучым. Адною з найбольш пладаносных і жыватворных крыніц, што ва ўсе часы сілкавала развіццё ідэй маральнага выхавання, з'яўляецца народная педагогіка, якая ўяўляе сабой сінкрэтызм жыццёвай і выхаваўчай мудрасці і практычнага вопыту ў гадаванні дзяцей.

Абвясняючы меркаванні асобных даследчыкаў аб дамінуючым чужаземным уплыве на эвалюцыю філасофскай, грамадска-палітычнай, педагагічнай думкі Беларусі, айчыннымі навукоўцамі даказаны існаванне ўласнай гісторыі, самастойнае развіццё мовы і культуры нашага народа. Замежнаму ўплыву адводзіцца важная, але не галоўная роля. Аналіз навуковых прац другой паловы XIX–XX стагоддзяў, дзе разглядаюцца пытанні этнагенезу беларусаў, дазваляе сучасным гісторыкам зрабіць выснову аб тым, «...што духоўная культура беларусаў ёсць з'ява самабытная, у якой побач з агульным да іншых, галоўным чынам рускай, украінскай і польскай культур, усё ж значна больш свайго, асаблівага, адметнага, што выдзяляе яе з блізкароднасных суседніх культур» [1, с. 16].

*Валерый Сяргеевіч Болбас,
першы прарэктар Мазырскага
дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт*

Шматлікія даследаванні вучоных паказваюць, што першаасновы выхаваўчых поглядаў нашага народа пачалі закладвацца ў глыбокай старажытнасці. Магутны пласт педагагічных ідэй сфарміраваўся на аснове народнага фальклору, найважнейшай крыніцай генезісу якога з'яўлялася язычніцкая сістэма каштоўнасцей, што будавалася на міфалагічнай сістэме Сусвету. Нашы продкі лічылі, што ўвесь свет цалкам прасякнуты сутыкнуўшыміся магутнымі стыхіямі – святлом і цемрай. Святло – гэта добро, прыгажосць, радасць, якія чалавек знаходзіць і бачыць вакол сябе. Цемра – крыніца зла, смерці, усяго ганебнага.

Да светапогляду старажытнага беларуса характэрна перакананне ў тым, што ўсё ў свеце ўзаемазвязана, навакольны свет і чалавек маюць адно жыццё. Таму ўчынкі людзей – добрыя ці благія – істотным чынам уздзеянчаюць на навакольнае асяроддзе, якое ні ў якім разе не з'яўляецца бяздушнай стыхіяй, а ўяўляе сабой асобую форму адухоўленага жыцця. Нашы продкі не толькі ажыўлялі з'явы прыроды, але і надзялялі іх характарам, абліччам, персаніфіцыравалі. Усведамленне аб непарушнай узаемасувязі паміж чалавекам і навакольным светам з'яўляецца адметнай рысай народнай педагагічнай культуры. Ідэя аб духоўным сінкрэтызме людзей і Сусвету, пачынаючы з X стагоддзя, набыла хрысціянскае гучанне і сілкавала шэраг уяўленняў усходнеславянскіх

асветнікаў аб маральным удасканаленні чалавека.

У перыяд станаўлення духоўных вартасцей старажытных беларусаў развіццё народнай аксіялогіі дзякуючы магутнаму прыроднаму ўплыву сінкрэтызаваў і вылучыла ў якасці асноўных праўду, добро і прыгажосць. Менавіта яны сталі арыенцірамі і крытэрыямі ў выхаванні падростаючых пакаленняў. Характэрна, што ў беларускіх казках, паданнях, легендах чалавек перамагае злыя сілы, у першую чаргу, маральнай чысцінёй.

Яшчэ ў старажытныя часы нашымі продкамі выпрацоўваліся адпаведныя формы паводзін, у межах якіх чалавек мог рабіць самастойныя ўчынкі з досыць падрабязнай рэгламентацыяй сваіх дзеянняў. Падобныя прадпісанні, характэрныя і для іншых народаў, утваралі першасныя асновы маральнасці. Сярод найважнейшых з іх – забарона забойстваў, шанаванне багоў, продкаў, бацькоў, старэйшых, захаванне традыцый і г. д.

Тагачасныя правілы супольнага жыцця выявілі дзівосную сумяшчальнасць з асноўнымі пастулатамі хрысціянскай веры, місіянеры якой з'яўляюцца на беларускіх землях з IX стагоддзя. Таму менавіта апора на народна-язычніцкія духоўныя каштоўнасці дапамагла хрысціянству практычна негвалтоўна распаўсюдзіцца на тэрыторыі ўсходніх славян.

Пад уздзеяннем язычніцтва на землях нашых продкаў само хрысціянства стала больш «мірскім», «абрадавым». Сучаснымі даследчыкамі падкрэсліваецца не проста мірнае суіснаванне язычніцтва і хрысціянства, а робіцца выснова аб утварэнні светапогляднага сінкрэтызму – зліцці народнай і афіцыйнай рэлігіі пры вызначальнай ролі першай. «...Засвойваючы хрысціянства па знешнасці, – адзначаў У. Пічэта, – народныя масы засталіся вернымі традыцыям язычніцтва. Яно жыве ў глыбіні свядомасці народа; само хрысціянства аб'язычніваецца, прыстасоўваецца да простага светаразумення» [2, с. 14]. Хрысціянства ва ўсходніх славян дапускала захаванне язычніцкай міфалогіі, а значыць, і эмпірычнага светаўяўлення, і само язычніцтва істотным чынам уплывала на спецыфіку рэлігійнасці нашых продкаў і падчас нават значна змяняла найважней-

шыя абрадавыя формы і царкоўныя дагматы. Таму пісьменнасць, летапісанне, асвета і педагогічная думка ўсходніх славян маюць уласную аснову, а хрысціянства надало істотны дынамізм развіццю гэтых працэсаў і прынесла з сабой новыя элементы, якія прыжыліся толькі дзякуючы адпаведнаму ўзроўню развіцця матэрыяльнай і духоўнай культуры нашых продкаў. Больш таго, маюць рацыю навукоўцы, якія разглядаюць язычніцтва «...як фактар аховы этнакультурнага фонду ўсходнеславянскіх народаў ад яго размывання пад уплывам знешніх фактараў, галоўным чынам хрысціянскай рэлігіі» [1, с. 11]. Дыктуючыя язычніцкай карцінай свету каштоўнасці, у першую чаргу – узаемазвязь чалавека і прыроды, адказнасць чалавека перад родам і самім сабой, абшчынная накіраванасць маральнасці, сталі трывалым падмуркам для развіцця этыка-педагогічнай думкі на беларускіх землях. Якраз яны і вызначылі шэраг асаблівасцей ідэй маральнага выхавання ў духоўнай спадчыне нашага народа.

Станаўленне беларускай народнасці суправаджалася імклівым развіццём вуснай народнай творчасці. Менавіта ў XIV–XVII стагоддзях адбываецца працэс актыўнага фарміравання беларускага фальклору з уласцівымі яму адметнасцямі і асаблівасцямі. У гэты час былі выпрацаваны ўсе яго віды і формы, якія глыбока адлюстроўвалі народны светапогляд з сацыяльна-гуманістычнай накіраванасцю выхаваўчых ідэалаў, духоўна-маральнымі каштоўнасцямі нацыянальных традыцый. Такім чынам, асноўныя выхаваўчыя ідэі шматвяковага педагогічнага вопыту і былі скандэнсаваны ў вуснай народнай творчасці, дзе праблемы выхавання, хоць і з’яўляліся галоўнымі, але, як правіла, вельмі рэдка вылучаліся ў яўна выражанай, адкрытай форме. Да XI стагоддзя вусная народная творчасць была практычна адзінай умяшчальнай і крыніцай педагогічных ідэй. Так фарміраваліся асновы народнай педагогікі беларусаў.

Найважнейшымі асаблівасцямі фальклору, а разам з ім і народнай педагогікі з’яўляюцца ярка выражаная рэгіянальная прыналежнасць і гістарычная канкрэтнасць. Грунтуючыся на агульначалавечых каштоўнасцях, фальклор адлюстроўвае асаблівасці развіцця канкрэтнага народа, акумулюе лепшыя набыткі культуры

папярэднікаў, карэктруе знешнія ўплывы і заўсёды захоўвае сваю выхаваўчую функцыю. Так, у разглядаемы перыяд з распаўсюджаннем хрысціянства этнапедагогічныя ідэі набылі значную сацыяльна-духоўную заостранасць, арыентавалі на ўдасканаленне ўнутранага свету кожнага чалавека, а значны генетыка-псіхалагічны ўплыў язычніцтва выразна скіроўваў народнае выхаванне на цесную сувязь з прыродай, навакольным асяроддзем.

У сучаснай педагогічнай навуцы пры тлумачэнні паняцця «народная педагогіка», нягледзячы на пэўныя адрозненні, якія ў фармулёўках залежаць у асноўным ад акцэнта, што абумоўлены ці практычна-выхаваўчым вопытам, ці народна-педагогічнымі поглядамі і ідэямі, у цэлым досыць аргументавана вызначана сутнасць разглядаемага феномена. Большасць даследчыкаў пад народнай педагогікай разумеюць «...сукупнасць і ўзаемазалежнасць уяўленняў, поглядаў, меркаванняў, ідэй, навыкаў і прыёмаў у галіне выхавання і навучання, адлюстраваных у народнай творчасці» [3, с. 7]. Што тычыцца паняцця «этнічная педагогіка», то з канца XX стагоддзя пераважная большасць навукоўцаў прадстаўляюць яе як «...навуку, якая даследуе народную педагогіку». Такі падыход увогуле прымальны і ў многім правільны, але не поўнасцю адлюстроўвае сутнасць паняцця.

З аднаго боку, у этнапедагогіцы сапраўды асэнсоўваецца эмпірычны вопыт этнічных груп у выхаванні падростаючых пакаленняў. З другога – этнічная педагогіка ўяўляе сабой сістэму, якая забяспечвае авалоданне выхаваўчымі набыткамі папярэдніх пакаленняў. Такім чынам, можна выдзеліць два значэнні паняцця «этнапедагогіка»: 1) сістэма поглядаў, ідэй аб змястоўным напаўненні і працэсуальным ажыццяўленні выхавання, характэрная для этнасу; 2) навука, якая вывучае гэтую сістэму. Такое разуменне этнічнай педагогікі не супярэчыць сфарміраваным у навуцы падыходам, а прыняццопа пашырае сферу яго выкарыстання.

Вельмі важным для навуковай педагогічнай тэорыі з’яўляецца гістарычны аспект. Сцвярджанне аб тым, што без гісторыі навукі не можа быць і яе тэорыі, яшчэ ў большай ступені датычыцца этнічнай педагогікі, бо на розных этапах развіцця пэўнага гра-

мадства істотна мяняліся не толькі народна-выхаваўчыя ідэі, але і роля і месца этнічнай культуры ў жыцці народа. Не выпадкова Г. Н. Волкаў прапануе вылучыць у якасці самастойнага аб'екта гістарычную этнапедагагіку. Але, як слушна адзначае У. М. Конан, этнапедагагічная культура «...не паддаецца прынятай у культуралогіі, літаратуразнаўстве і іншых галінах гуманітарнай навукі атрыбутацыі (вызначэнне індывідуальнага альбо калектыўнага аўтарства, даты стварэння і інш.) і храналагічнай перыядызацыі. З пэўнай дакладнасцю можна ўстанавіць толькі дату (год альбо дзесяцігоддзе) фіксацыі помнікаў народнай культуры» [4, с. 9]. Таму храналагічны прынцып даследавання народна-педагагічнай культуры магчымы і нават неабходны пры выдзяленні перыядаў з досыць адноснымі і шырокімі межамі. Такі падыход засцеражэ ад катэгарычных, адназначных ацэнак, што падчас назіраюцца ў працах сучасных навукоўцаў.

Народна-педагагічныя веды і вопыт з'явіліся трывалым падмуркам пабудовы педагагічнай навукі ўвогуле. Ва ўсходніх славян, дзе выхаваўчая праблематыка істотна адсоўвала на другі план пытанні навучання, увага да ідэй маральнага ўдасканалення асобы, якія культываваліся ў народзе, была прыярытэтай. Належная ацэнка этыка-педагагічнага патэнцыялу народнай мудрасці выразна прасочваецца ўжо ў творах Уладзіміра Манамаха, якія былі распаўсюджаны на беларускіх землях. Іх маральна-выхаваўчая скіраванасць грунтуецца на інтэграцыі народнага жыццёвага вопыту з поглядамі прадстаўнікоў візантыйскай патрыстыкі. Вытрыманыя ў духу хрысціянскай этыкі «Павучанні» Манамаха насычаны народна-педагагічнымі ідэямі: «Убогих не забывайце», «Старыя чти яко отца, а молодыя яко братью», «Леность бо всему мати» [5, с. 61–63].

У «Жыцці Еўфрасінні Полацкай» апісваецца, як падзвіжніца раіла выхоўваць глыбокую павагу да адвечных народных традыцый, жыць у згодзе з назапашаным шматвяковым маральна-выхаваўчым вопытам. Блізка да народных выслоўяў гучаць парады: «... учаше душевней чистоте... при старейшей молчати, мудрейших послушати... мало вещати, а множае разумети» [6, с. 36].

Аб народна-педагагічным уплыве на маральна-выхаваўчыя погляды асветнікаў Беларусі сведчыць той факт, што многія іх творы пабудаваны на глебе вуснай народнай творчасці. Нават запазычаныя этыка-педагагічныя ідэі звязваліся з характарам сацыяльнага быцця і ўвасабляліся ў традыцыйных вобразах і сітуацыях. Народныя матывы ў творчасці Кірылы Тураўскага адзначаюць многія навукоўцы. Так, даследчыкамі падкрэсліваецца, што сусветнай вядомасцю як пісьменнік айчынны Златавуст абавязаны вытанчанай царкоўнаславянскай мове ў спалучэнні з жывым народна-паэтычным словам. Пропаведзі асветніка па ўжытку трапных алегорый і параўнанняў падобны да вуснай народнай творчасці: «Днесь весна красуется, оживляючи земное естество, и бурнии ветри, тихо повевающе плод гобзуют, и земля семена питаючи (питаючи) зеленую траву ражает» [7, с. 335].

Увогуле, моцны візантыйскі ўплыў на развіццё духоўнай культуры, у тым ліку і этыка-педагагічнай думкі часоў Кіеўскай Русі, не пазбавіў апошняю адметных этнічных рыс, якія ўзыходзяць ад язычніцкіх народна-выхаваўчых поглядаў. З першых «Ізборнікаў» усходнеславянскія кніжнікі карэктывавалі іх змест, уводзілі ў тэкст новыя словы і выразы з характарыстыкай народна-педагагічных традыцый. Аналізуючы змест фларыгелій, сучасныя навукоўцы адзначаюць, што многія іх выслоўі і па фармальнай структуры пабудовы, і па змесце блізкія да народных прыказак і прымавак. Шырокараспаўсюджаныя на беларускіх землях перакладныя зборнікі «Пчала», «Ізмарагд», «Фізіёлаг», «Шасціднеў» былі адапціраваны да жыцця простых людзей, да народнага светаўспрымання і аб'яднаны найважнейшай педагагічнай задачай маральнага ўдасканалення асобы і грамадства. Супастаўляльны аналіз вышэйпералічаных зборнікаў і помнікаў вуснай народнай творчасці паказвае, што адбываўся і зваротны працэс – многія з маральна-этычных правіл гэтых кніг з цягам часу трансфарміраваліся ў народныя прыказкі і прымаўкі.

Традыцыі звароту да шматвяковай народнай мудрасці ярка праявіліся і ў рэнесансны перыяд развіцця айчыннай этыка-педагагічнай думкі. З улікам народных запатрабаванняў

Францызск Скарына не толькі выдаў Біблію на старажытнабеларускай мове і абагаціў яе прадмовамі і пасляслоўямі, але і ўвёў у біблейскія тэксты і ілюстрацыі да іх фальклорныя адценні, ажывіў бытавыя жанравыя сцэны Бібліі рэаліямі народнага жыцця. Так, Л. Ц. Баразна адзначае, што ў выкарыстаных першадрукаром «...гравюрах ярка праявіліся беларускія нацыянальныя і наогул славянскія рысы» [8, с. 26]. У некаторых творах Скарына, абапіраючыся на беларускае прастамоўе XV–XVI стагоддзяў, прыводзіў у якасці педагогічных пастулатаў па сутнасці народныя прымаўкі: «Не копай под другом своим ямы, сам ввалишься в ню. Не став, Амане, Мардохею шибенице, сам повиснеш на ней» [9, с. 71].

Прадстаўнікі этыка-педагогічнай думкі Беларусі лічылі, што калектыўны лад сялянскага жыцця, яго знітаванасць з прыродай скіроўваюць да высокамаральных асноў грамадскай уладкаванасці. Беларускі мысліцель XVI стагоддзя Міхалон Літвін крытыкаваў маральныя заганы заможнай шляхты і супрацьпастаўляў ім добрыя звычай і несапсаваныя норавы простых людзей. Сялянскае жыццё, на думку асветніка канца XVI – першай паловы XVII стагоддзяў Язэпа Даманеўскага, з’яўляецца «натуральным станам» чалавечага быцця, крыніцай маральных асноў і добра, гарадское ж – дэфарміруе чалавечую прыроду, садзейнічае развіццю амаральнасці.

На набыткі народнай педагогікі ў многім абапіраліся педагогічныя погляды пратэстантаў. Прадстаўнік радыкальнага крыла Рэфармацыі на беларускіх землях канца XVI – пачатку XVII стагоддзяў Ян Ліцынскі Намыслоўскі зазначаў: «...Ісціннае тое слова, якім у народных вуснах ганяць» [10, с. 181]. У час працы рэктарам Іўеўскай арыянскай школы Ліцынскі напісаў і надрукаваў у 1586 годзе арыгінальны вучэбны дапаможнік «Сентэнцыі неабходныя ў жыцці...». У агульным фарміраванні асобы аўтар аддаваў прыярытэт выхаванасці перад адукаванасцю, таму павучанні з яго кнігі маюць ярка выражаны маралізатарскі ўхіл. Многія з іх па сутнасці і змесце адлюстроўваюць набыткі народна-педагогічнага вопыту і нагадваюць узоры фальклорнай афарыстыкі: «Няма нічога каштоўней, чым дабрачыннасць», «Не бывае

моцы большай, чым дружба», «Сквапнасць не ведае меж», «Смутак з’ядае мазгі», «Розум – невычэрпная скарбонка» і інш. [10, с. 172–174, 180].

Добра ўсведамляў значэнне народнай мудрасці ўрадженец Полаччыны Саламон Рысінскі, які больш за трыццаць гадоў жыцця прысвяціў збору прыказак і прымавак. Выдадзены ў 1618 годзе парэміялагічны зборнік уяўляе сабой унікальны помнік народна-педагогічнай культуры – скарбонку славянскага выхаваўчага вопыту Сярэднявечча. З прыхільнасцю аднёсся да працы беларускага педагога славы чэшскі педагог Ян Амос Каменскі, які ў распрацоўцы прыродазгодных асноў педагогікі плённа выкарыстоўваў матэрыялы з кнігі С. Рысінскага. Першы айчыны парэміялаг лічыў, што народны выхаваўчы вопыт павінен стаць падмуркам любых педагогічных распрацовак. «...Нават самыя славытыя мудрацы, – пісаў педагог-асветнік, – ні на чым іншым засноўвалі сваю навуку, як на тым, што ў асяроддзі людскім ззяла мацней за сонца ў зеніце» [11, с. 46]. Асабліва эфектыўным сродкам у маральным выхаванні з’яўляюцца народныя афарызмы. Асветнік прыводзіў прыклад цара Саламона, які пры дапамозе прыказак і прымавак, сабраных у асяроддзі простых людзей, імкнуўся выхаваць у падначаленых добрыя норавы і прыстойнасць.

Абапіраючыся на народны жыццёвы вопыт, С. Рысінскі прыйшоў да высновы, што «...прычына і апора шчаслівага жыцця – гэта вера ў сябе» [11, с. 82]. Сістэматызацыя ідэй народных парэмій дапамагла вучонаму працаваць асноўныя падыходы да арганізацыі маральнага выхавання, дзе выразна вылучаюцца як змястоўна-мэтавыя, так і метадычна-працэсуальныя бакі яго ажыццяўлення. Сапраўдны гімн педагогічнаму генію народа ўяўляюць прыказкі і прымаўкі са зборніка С. Рысінскага: «Хто людзей не саромеецца, той Бога не баіцца», «На схіленае дрэва і козы залазяць», «Дрэўца з моладу даецца гнуць, у старасці ж не», «Як пасцелеш сабе, так і выспішся», «Ціхая вада берагі падмывае», «Адабраць сілай можна, даць – немагчыма» [11, с. 25, 145–146, 148].

Наогул мысліцелі Беларусі падкрэслівалі, што важнейшым крытэрыем, які дазваляе

правесці мяжу паміж ісцінным і фальшывым, маральным і амаральным, з'яўляецца шматвяковы выхаваўчы вопыт народа. Духоўна-маральныя каштоўнасці, якія прайшлі шліфоўку жыццём і часам, на думку айчынных філосафаў, мелі агульначалавечы характар. Неаднаразова ўказваў на гэта Мікола Гусоўскі: «...Не, не знойдзеце заган у звычаях даўніх» [12, с. 180]. Паэт настойліва рэкамендаваў: «...Патрэбна нам захаваць павучэнні продкаў блажэнных, каб сэрцы заблудзіўшыхся не патанулі ў заганых» [12, с. 181]. М. Гусоўскі пісаў у стылі вуснага аповеда-гутаркі з жывасцю народных казак і былін, арыентаваўся не на кніжныя схемы, а на жывыя факты рэчаіснасці, абагачаючы іх вусна-паэтычнымі элементамі народнай творчасці. Не выпадкова паэму «Песня пра зубра» даследчыкі называюць неацэнным помнікам для этнографіі, фалькларыстаў, гісторыкаў.

Актыўна звяртаўся да скарбаў народнай мудрасці, асабліва ў норава-павучальных творах, і Сімяон Полацкі. Па ўзоры вуснай народнай творчасці ён складаў выслоўі, якія і па форме, і па сутнасці не адрозніваліся ад фальклорных: «Мал бе плотію, но велик духом», «Мал бе количеством, но велик разумом», «Мал убо телом, но высоко умом» [13]. Па аналогіі з выкарыстаннем народнай педагогікай гумару ў выхаваўчых мэтах С. Полацкі ўводзіў у свае творы жарты, жартоўныя прытчы. У «Вітанні богалюбівага епіскапа Касліста Полацкага і Віцебскага...», «Лякарстве на грахі», «Вершах уцешных да асобы адзінай» ён актыўна выкарыстоўвае выяўленчыя сродкі народнага смеху – гратэск і трагедыю. У свой час Саламон Рысінскі адзначаў значныя выхаваўчыя магчымасці народнага гумару. Ён лічыў, што добрым нормама «...намнога лягчэй навучыць пры дапамозе смеху, у якім заўсёды праўда, чым карыстаючыся паважнымі і суровымі тырадамі філосафаў» [11]. Ілля Капіевіч услаўляў проста народ, яго гістарычнае мінулае, высокія духоўна-маральныя якасці. «...Известно же буди, яко не велможах или благородных и дарование божие имеющих, но точию о людях где слово есть...» [13, с. 332], – пісаў ён. З выхаваўчымі мэтамі асветнік выдаваў падручнікі, дзе ў якасці дадатку друкаваў не хрысціянскія маралепавучальныя тэксты,

а свецкія творы, вельмі блізкія да вуснай народнай творчасці.

Асабліва актыўна народна-педагагічная спадчына выкарыстоўвалася з выхаваўчымі мэтамі ў школьным тэатры, які з XVI стагоддзя стаў досыць распаўсюджаным у Беларусі. Спектаклі былі насычаны элементамі вусна-паэтычнай творчасці, многія жыццёвыя з'явы трактаваліся з дэмакратычных пазіцый, сцвярджаліся народна-выхаваўчыя погляды. Так, у інтэрмедыі, што захавалася ў адным з рукапісаў 1651 года, утрымліваецца шмат народных выказаў і выслоўяў накшталт «По Сеньку шапка», «Собака зьесьць і без солі», «Сова не родзіць сокола» і інш. [14, с. 863–864].

Найважнейшымі пытаннямі пры даследаванні генезісу народна-педагагічных ідэй з'яўляюцца выяўленне іх скіраванасці, вызначэнне мэт і сутнасці народнага выхавання. Гэтым праблемам прысвяцілі свае даследаванні многія гісторыкі педагогікі. Аналіз іх прац паказвае складанасць пытання. Адны навукоўцы лічаць, што стрыжнем народнага выхавання з'яўляецца працоўнае выхаванне, другія – разумовае, трэція – маральнае, чацвёртыя бачаць яго ў гарманічным выхаванні асобы. Адпаведна з гэтым вызначаюцца мэты выхавання і вылучаецца выхаваўчы ідэал.

Так, беларускія вучоныя Г. П. Арлова, К. А. Кулінковіч, Я. І. Сярмяжка і іншыя першаасновай народнай педагогікі беларусаў лічаць «культ працы». Гісторыка-педагагічны аналіз выхаваўчай спадчыны пацвярджае, што працалюбству нашы продкі адводзілі першарадную ўвагу, але ж у грамадскай думцы яно ўхвалялася толькі тады, калі было напоўнена адпаведным маральным сэнсам. Гэтак жа сама розум і фізічная сіла набывалі грамадска значную каштоўнасць толькі пры ўмове выкарыстання іх у інтарэсах людскай супольнасці і барацьбе са злом. Калі ж яны выходзілі за маральныя межы, то ўяўлялі сабой сур'ёзную небяспеку. Таму слушнымі ўяўляюцца высновы В. А. Салеева, з якімі пагаджаецца і В. У. Чэчат, што ядром народнай педагогікі беларусаў з'яўляецца паняцце добра. Праблема скіравання дзяцей да добра была найважнейшай. Народнае разуменне агульнага добра стварала падмурак гармоніі

маральнай прыроды чалавека са светам, а маральна-выхаваўчыя мэты ўвасабляліся ў народны ідэал, які ўяўляў сабой цэласную цнатлівую дабрадзейную актыўную асобу з высокім узроўнем маральнай свядомасці і волі, устойлівымі станоўчымі адносінамі да маральных каштоўнасцей і адпаведнымі паводзінамі.

Такім чынам, народная педагогіка беларусаў з'яўлялася асноўнай, найважнейшай крыніцай фарміравання ідэй маральнага выхавання, выконвала важную функцыю аховы этнанацыянальных педагагічных набыткаў ад іх размывання пад уплывам знешніх фактараў, садзейнічала фарміраванню адметнасці этыка-педагагічнай думкі і ў змястоўна-мэтавых яе напайненнях, і ў працэсуальным ажыццяўленні. Яна абапіралася на набыткі традыцыйнай культуры і будавалася з улікам нацыянальнай псіхалогіі і менталітэту народа. Таму і ў сучаснасці яе асноўныя палажэнні могуць і павінны плённа выкарыстоўвацца як у тэарэтычных распрацоўках маральнага выхавання, так і ў практычным яго ажыццяўленні.

Спіс цытаваных крыніц

1. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск : Экаперспектыва, 1996. – 453 с.
2. Пичета, В. И. История белорусского народа / В. И. Пичета // Курс белорусоведения: лекции, читанные в Белорусском народном университете в Москве летом 1918 года / Белорус. Подотдел Отдела просвещения нац. меньшинств НКП. – М., 1918–1920. – С. 86.
3. Арлова, Г. П. Беларуская народная педагогіка / Г. П. Арлова. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 120 с.
4. Народная педагогіка беларусаў / У. М. Конан [і інш.]. – Мінск : НІА, 1996. – 166 с.
5. Владимир Мономах. Поучение / Владимир Мономах // Изборник : повести Древней Руси / сост. и примеч.: Л. Дмитриева и Н. Понырکو; вступит. ст. Д. Лихачёва. – М. : Худож. лит., 1987. – С. 59–68.
6. Аповесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра Святога Спаса і Найсвяцейшай Ягонай Маці, што ў горадзе Полацку // Кніга жыццй і хаджэнняў : пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. / уклад., прадм. і каментарыі А. Мельнікава. – Мінск : Маст. літ., 1994. – С. 42–58.
7. Туровский, К. Слово Кирилы мниха недостойнаго о поновлении въскресения, и о Артусе, и о Фомине испытании ребр Господень / К. Туровский // Кірыл, епіскап Тураўскі: жыццё, спадчына, светапогляд / А. А. Мельнікаў. – Мінск : Беларус. навука, 1997. – С. 333–338.
8. Гравюры Францыска Скарыны / аўтар тэксту і склад. Л. Ц. Баразна. – Мінск : Беларусь, 1990. – 212 с.
9. Скарына, Ф. Творы : прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына; уступ. арт., падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказ.: А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.
10. Парэцкі, Я. І. Іўеўскі педагог Ян Ліцынін Намыслоўскі / Я. І. Парэцкі // Беларуская літаратура. – 1983. – Вып. II. – С. 169–190.
11. Порецкий, Я. И. Соломон Рысинский: Solomo Pantherus Leukorussus. Конец XVI–нач. XVII в. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 158 с.
12. Парэцкі, Я. І. Невядомыя вершы Міколы Гусоўскага (1523–1533) / Я. І. Парэцкі // Беларус. літ. і літаратуразн. : міжвуз. зб. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1975. – № 3. – С. 177–183.
13. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии : избранные произведения XVI–начала XIX вв. / под общ. ред.: В. А. Сербента [и др.]. – Минск : Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.
14. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII ст. / падрыхт.: А.І. Богдан [і інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – 2-е выд., выпр. – Мінск : Бел. навука, 2005. – 1015 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 31.05.2012.